

T. ERDÉLYI ILONA

Az Erdélyi-életrajz és pályakép körvonalai

2014. április elsején ünnepeltük Erdélyi János születésének kétszázadik évfordulóját. Sokoldalú, több tudományágban is jelentőset alkotó munkásságának legfontosabb elemeit méltatva az az intézmény, a Magyar Tudományos Akadémia rendezte az ünnepi emlékülést, amelynek Erdélyi először még Tudós Társaságként 1839-ben levelező, majd az újraindulás után, immár mai nevén 1858-ban rendes tagja lett.

Erdélyi János életútjának bemutatását napjainkban több tudományág tekinteti fontosnak. Ébren tartja az érdeklődést irodalmi hagyatéka is, miután abból a korból hasonló kéziratgyűjtemény, amely egy életpálya egészét felöleli, nem maradt.¹ Arany János írói hagyatéka 1944-ben elpusztult, ezzel szemben Erdélyi

napjainkig túlélte a kor viszontagságait. Levelezését, néhány könyvét, 1848–1849-ben összegyűjtött rölapjait, a külföldről hazahozott újságokat, kéziratait, kiadott munkáinak példányait, gyakran forgatott könyveit és néhány személyes tárgyát az *Erdélyi Tár*² őrzi. Az író 1868-ban bekövetkezett hirtelen halála után özvegye, majd Pál fia folytatta a munkát, aki Gyulai Pál és Beöthy Zsolt egyetemi tanítványaként, majd tudós könyvtárosként nagy szakértelemmel rendezte édesatyja iratait. Levelezését nagyformátumú kartotékokban helyezte el a levélírók alfabetikus sorrendjében, hasonlóan akadémiai előadásaihoz és egyéb, életét kísérő dokumentumaihoz. Fennmaradt kéziratait ötvenkét különböző méretű kötetbe köttette, a hagyatékot pedig újabb kéziratok vásárlásával

1 A korból még egy hasonló volt: Arany János leveleinek, írásainak, tárgyainak gyűjteménye, amelyet fia, Arany László, majd annak özvegye őrzött. Ő később Voinovich Géza felesége lett. A Gellért-hegyi Voinovich-villában vigyázott tovább a példás teljességben fennmaradt dokumentumokra 1944-ig, amikor egy bombatalálat az épületet mindezekkel együtt elpusztította.

2 Jelenleg magántulajdonban van, a kutatás számára hozzáférhető. Jelölésére használt rövidítése a szakirodalomban: ET.

bővítette. A gyűjteményt Erdélyi Pál halála után édesanyánk felelősségteljes gondoskodása tartotta meg, amiért hálával tartozunk neki. Azt a csábító anyagi ajánlatot is visszautasította, amelyet 1936 nyarán a fiatal Ortutay Gyula kíséretében érkezett, ismert antikvárius, Lantos Adolf tett az egész hagyaték aukciójával kapcsolatban. Ha az aukció megvalósul, a gyűjtemény értékei szétszóródtak volna.

Európának ebben a több háborút, forradalmat átélt szegletében Erdélyi János írói hagyatéka sikerrel vészelté át a szabadságharc viszontagságait, 1849-ben lakásának az osztrák megszállást követő zárolását, a menekülés, a bujdosás hónapjait, a későbbi költözködések. A hagyaték kálváriája a két világháborúval folytatódott, a többszörös hátrámódosítások miatt. A gyűjtemény akkor került a legváltásosabb helyzetbe, amikor 1945 őszén szovjet katonák csónakon, a feltámadt viharos széllel, hullámokkal küzdve átszállították Budapestre a hagyatékot tároló nagy, vaspántos ládákat a két országot ismét elválasztó határfolyón a Csepy–Csorba rokonság Komárom melletti pusztájáról, Kaváról, ahová azokat a főváros várható ostromának pusztításai elől 1944 őszén menekítettük. A sietséget az indokolta, hogy Komárom és a Csallóköz ismét Csehszlovákiához került. Mindezek ellenére a könyvek és a kéziratok károsodás nélkül éltek át történelmünk 20. századi viszontagságait.³

Mielőtt folytatnám beszámolómat, tisztáznom kell, hogy Erdélyi János unokájaként gyermekkoromtól kezdve személyiségének vonzásában éltem. Testvéreimmel együtt mérték és norma volt számunkra. Környezetünk tárgyai, a falon függő festmények, fényképek, a tőle maradt néhány bútordarab, az *Erdélyi Tár* szép, díszes kötetei mindmind rá emlékeztettek. Édesapám, Erdélyi Pál ismertetett meg a komáromi rokonokkal, a Csepy család tagjaival, akikkel gyakran találkoztunk. Apám halála után édesanyám emlegette nagyapámat, rendszerint akkor, ha egy-egy alkalommal elmaradtam iskolai feladataimmal, és szükségét érezte, hogy szembesítsen vele és édesapámmal: „Ők bezzeg végig eminens tanulók voltak!” Hivatalból először az elemi iskolában hallottam róla, ahol könyv nélkül tudnunk kellett egy népdalát és *Mátyás, a szántó* című versét. Később a gimnáziumban, majd az egyetemen tanultam róla. A tanárok ismerték kötődésemet, noha erről senkinek nem beszéltem. Horváth Jánosnál alapvizsgáztam, másfél órán keresztül tette fel kérdéseit. Azzal bocsátott el: „Kedves kollegina, ezt vártam magától.” A harmadik évben már nem taníthatott, nyugdíjazták. Következő professzorom, Waldapfel József jóindulatát is mindvégig érezhettem a számomra oly nehéz, keserves ötvenes években. Szakdolgozatként Erdélyi útinaplójának és leveleinek kiadásával bí-

3 A ládák átszállításának körülményeiről keveset tudtam mindaddig, amíg annak részleteiről az 1980-as évek közepén nem hallottam egyik sárospataki utam alkalmával. A Nagykönyvtár könyvtárosa elmondta, hogy nem olyan régen náluk járt egy Salamin vagy Salamon nevű szovjet úr, a Magyar-Szovjet Baráti Társaság vezetője. Örömmel fedezte fel, hogy végre találkozott Erdélyi Jánossal, pontosabban arcképével, szobrával, s megismerte munkássága jelentőségét. Beszámolt arról, hogy ők hozták át csónakkal a Dunán az *Erdélyi Tár* ládáit 1945 őszén. Nem volt egyszerű művelet a közben feltámadt vihar miatt, mivel emberei féltették életüket. Visszatérve Pestre, azonnal kerestem a Semmelweis utcában a fentnevezett urat. Már nem találtam, néhány nappal korábban visszatért Moszkvába. A megadott címre írtam egy levelet, amelyben utólag megköszöntem segítségét. Válasz nem érkezett.

zott meg. Többször kiállt mellettem, elhelyezkedésemet is neki köszönhettem az Irodalomtörténeti Dokumentációs Központban, az MTA Irodalomtudományi Intézetének elődjében. Figyelmét és jóindulatát az 1956 utáni hónapokban is éreztem. Felmenőimről változatlanul hallgattam, bár tudom, hogy nagyapám felemlegetése könnyítette volna helyzetemet. Menekülni akartam a „teher”-től, ezért nem vállaltam Csanády Imre felkérését egy Erdélyi-verseskötet kiadására, mint ahogy nem követtem a Nemzeti Színház dramaturgja, Bereczky Erzsébet biztatását sem az író *A két királyné* című drámájának átírására. A menekülés abban is megnyilvánult, hogy egyéves olaszországi tartózkodásom után az *Ellenállás* olasz irodalmának hazai bemutatásával, könyvek fordításával, ismertetésével próbálkoztam. Erdélyi János azonban visszahúzott, mint tette 1956 elején is: akkor vont be Klaniczay Tibor egy folyamatban lévő munkába, ennek eredményeként jelenhetett meg a *Levelezés* két kötete. Ettől kezdve folytattam Erdélyi munkásságának rendszeres tanulmányozását. Többé már nem tájékozódtem másfelé, elfogadtam a sors adta helyzetet.

Amikor néhány hete kezembe került Fernand Braudel háromkötetes Franciaországmonográfiájának (*L'identité de la France*) első kötete, *Espace et Histoire* címmel, a bevezetőjének első sorai azonnal megragadták figyelmemet:

Je le dis une fois pour toutes: j'aime la France avec la même passion, exigeante et compliquée, que Jules Michelet. Sans distinguer entre ses vertus et ses défauts, entre ce que je préfère et ce que j'accepte moins facilement. Mais cette passion n'interviendra guère dans les pages de cet ouvrage.⁴

Szavai azt az érzést fejezték ki, amely bennem is élt. Ezt a könyvét még nem ismertem, amikor hozzákezdtem Erdélyi János életének és pályaképének megírásához. Már akkor is úgy gondoltam, hogy „megfigyelőként” követem Erdélyi János útját, akivel valójában soha nem találkozhattam. Úgy érzem, hogy Braudel szellemében – legalábbis ezt remélem – valóban sikerült semleges megfigyelőnek maradnom, valahányszor nagyapám életéről és munkásságáról írtam.

Röviden és szubjektíven számolok be az előzményekről. Korábbi munkahelyem, az MTA Irodalomtudományi Intézetének vezetősége az 1960-as évek második felében megbízott egy „Erdélyi-monográfia” írásával. Tiltakozásnak abban az időben nem volt helye, de akkor már tudtam, hogy *nem fogom megírni*. Az idősebb kollégák biztattak: hiszen – mint mondták – már szinte kész az óhajtott „monográfia”, a levelezés minden részletre kiterjedő jegyzetelését elvégeztem, csak meg kell írni. Igazuk volt, én azonban *mégsem* fogtam hozzá, részint ideológiai, részint személyes, intézeti okok miatt.

Ugyanakkor folytattam Erdélyi munkásságának feldolgozását. Két kötetben kiadtam addig jórészt ismeretlen, gazdag levelezését. Kedvezően fogadták. Ezt követően

4 Fernand BRAUDEL, *L'identité de la France: Espace et Histoire*, Paris, Arthaud-Flammarion, 1986, 9. Az idézett rész: „Egyszer s mindenkorra mondom: szeretem Franciaországot ugyanazzal az igényes és bonyolult szenvedéllyel, mint Jules Michelet. Anélkül, hogy különbséget tennék erényei és hibái között, amelyeket kedvelek, és amelyeket kevésbé fogadok el. Ez a szenvedély azonban nem jelenik meg e mű lapjain.”

írtam még négy könyvet, amelyek az ő munkásságához kapcsolódtak: az Ifjú Németország elnevezésű német írói társaság hazai fogadtatásáról, az Ifjú Magyarország szervezkedéséről, annak „kapitányáról”, a fiatal Kazinczy Gáborról és a mozgalom „zászlótartójáról”, Erdélyiről. Később a hazai sajtótörténet szempontjait érvényesítve vizsgáltam a népszerű Regélő Pesti Divatlap és közönsége kapcsolatát. A sorozat tervezett harmadik köteteként *Erdélyi János és Ludolf Wienbarg* címmel elkészült egy kismonográfiám, amelynek megjelentetéséhez végül az Akadémiai Kiadó főszerkesztőjének többszöri sürgetésére sem járultam hozzá – személyemet sértő szakmai okok, egy plágium-ügy miatt. A sorban következett az úti levelek és útinapló sajtó alá rendezése – bevezető tanulmányommal, kiadtam a Magyar Remekírók sorozat Erdélyi-kötetét,⁵ írtam róla egy kismonográfiát *A múlt magyar tudósai* című sorozatban, és értékeltem a kor négy jelentős irodalmi folyóiratát *A magyar sajtó története* első, 1979-es kötetében.⁶

Ezenközben pedig Erdélyi János szellemét kiengesztelendő sajtó alá rendeztem, jegyzeteltem az író ismeretlen és kiadatlan műveit. Ennek a hosszúra nyúló munkának az eredménye a *Fontes* sorozat hat vaskos kötete, amelyekben Erdélyi levelezése után megjelentettem az író filozófiai és esztétikai írásait, irodalmi pályaképeit és tanulmányait, népköltészeti és nyelvészeti írásait, kisebb bírálatait, színikritikáit, köszöntőit, búcsúztatóit.⁷ Az említett impozáns sorozat a *Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai* (*Fontes ad Historiam Litterariae spectantes*, ismert néven: *Fontes*) a hazai irodalomtörténet ismeretlen, méltatlanul feledésbe merült munkáit adta ki. Az új évszázadban is folytattam a szövegkiadási munkát, két egyetemi hallgatóm, Ivancsics Evelin és Váradi Eszter segítségével adtuk közre az író összes költeményét és színműveit, értékelő utószavammal.⁸

Erdélyi János szellemének megbékítését végül is a feledésbe merült „marxista monográfia” helyett számos, az íróhoz, a korhoz kapcsolódó tanulmánnyal és a Helikon folyóirat szerkesztői munkájával végeztem el. Utólag látom, hogy már a hetvenes években nyíltan meg kellett volna mondanom, hogy miért nem vállalom a „monográfia” megírását. A sok éven át bennem élő tiltakozás oldódásához azonban *még évekre* volt szükségem.

5 ERDÉLYI János *Válogatott művei*, vál., szöveggond., jegyz. T. ERDÉLYI Ilona, Bp., Szépirodalmi, 1986 (Magyar Remekírók).

6 *A magyar sajtó története*, I, szerk. KÓKAY György, Bp., Akadémiai, 1979, 435–464, 560–563, 590–659.

7 ERDÉLYI János *Levelezése*, I–II, s. a. r. T. ERDÉLYI Ilona, Bp., Akadémiai, 1960, 1962 (A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai, 2–3); ERDÉLYI János, *Filozófiai és esztétikai írások*, s. a. r. T. ERDÉLYI Ilona, jegyz. T. ERDÉLYI Ilona, HORKAY László, Bp., Akadémiai, 1980 (A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai, 10); ERDÉLYI János, *Nyelvészeti és népköltészeti, népzenei írások*, s. a. r. T. ERDÉLYI Ilona, SZATHMÁRY István, Bp., Akadémiai, 1991 (A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai, 13); ERDÉLYI János, *Irodalmi tanulmányok és pályaképek*, s. a. r. T. ERDÉLYI Ilona, Bp., Akadémiai, 1991 (A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai, 14); ERDÉLYI János, *Irodalmi, színházi, közéleti írások és beszédek*, s. a. r. T. ERDÉLYI Ilona, Bp., Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2003 (A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai, 19).

8 ERDÉLYI János *Színművei*, s. a. r., jegyz. VÁRADI Eszter, utószó T. ERDÉLYI Ilona, VÁRADI Eszter, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2006 (Kötelező Ritkaságok, 5); ERDÉLYI János *Összes költeményei*, s. a. r. T. ERDÉLYI Ilona, IVANCSICS Evelin, VÁRADI Eszter, utószó T. ERDÉLYI Ilona, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2007 (Kötelező Ritkaságok, 6).

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 4. szám

A körülmények változtak, éveim gyarapodtak, és megszólalt családi-unokai lelkiismeretem. Egyre sürgetőbben éreztem, hogy hozzá kell fognom Erdélyi János pályaképe összegzéséhez. Így történt, hogy két éve elkezdtem az írást. Az igazi nehézség ezután következett: milyen műfajt válasszak, milyen módszer lenne a legalkalmasabb Erdélyi János szerteágazó munkássága mindmegannyi szálának összefogására? Életrajz, pályakép? A hetvenes évek második felétől „kiátkozás” fogadta azt az irodalomtörténést, aki ilyen „ősdi” mű írására adta fejét. Ám az időközben a megváltozó szakmai közízlés szövetségesemmé lett. Mire elkezdtem az írást, újra divatba jött a „biográfia”, amely mintha ismét virágkorát élné, míg korábban „a történetírás kövületeként nyomorúságosan tengődött”, mint Hedwig Röckelin megállapítja.⁹

Már nemcsak népszerűsítő életrajzok jelezték a műfaj életképességét, hanem az irodalomtörténet-írás és történettudomány is újra elfogadta ezt a megközelítési módot. Nem a naiv portré igényével, hanem módszertani reflexióval párosítva gondolja újra lehetőségeit és lehetetlenségeit. A történeti életrajz már végleg eltemetettnek tartott műfaját a történeti antropológia és a mikrotörténeti kutatások helyezték vissza a történeti beszédmódok közé. Most már azonban nem öncélúan a fabulációnak, az elbeszélésnek a születéstől a halálig levezetett keretei szerint működtették, hanem az életrajz egyben a kor mentalitásának, gondolkodásmódjának, létlehetőségeinek a feltárását szolgálta. Sőt, már nemcsak a „nagy” emberek biográfiai kerültek a figyelem középpontjába, hanem a hétköznapi emberi sorsok is érdekessé, történetileg áruklodóvá váltak az *oral history*, a „történelem alulnézetből” és a *personal history* megközelítés alapján.

A francia Annales-iskola kezdetben elfordult a biográfiától, mert a nagy emberek életrajzát alkalmatlannak vélte a Fernand Braudel-féle „hosszú időtartam” („longue durée”) szerinti vizsgálódás számára. Aztán az Annales harmadik nemzedékének legjelesebb történészei észrevették a módszerben rejlő lehetőségeket. Jacques Le Goff Szent Lajos királyról,¹⁰ Emmanuel Le Roy Ladurie a Platterekről¹¹ írta meg újabb történeti összefoglalásait.

Irodalmi szempontból az angolszászoknál a kritikai életrajz tekintélyes hagyománya, az ún. „Biographical criticism” és ennek állításait gyengítő „intentional fallacy” ellentmondása a New Historicism és a kultúraelméleti fordulat keretében modernizálódott. Az új historizmus már nem csupán a tények és adatok időrendbeli összerendezésével jelzi az életrajziséget, hanem az életmű, a biográfia vonala mentén, amely a kor háttérében, gondolkozási módjában, előítéleteiben, szociális szerkezetének és ideológiai függésének a keretei között értelmeződik. Stephen Greenblatt Shakespeare-értel-

9 Hedwig RÖCKELIN, *A pszichohistorikus módszer hatása az „új történelmi biográfiákra”*, Aetas, 2002/3 (<http://epa.oszk.hu/00800/00861/00022/2002-2-3-19.html>; 2014.09.24).

10 Jacques LE GOFF, *Saint Louis*, Paris, 1966.

11 KLANICZAY GÁBOR, *Montaillou harminc éve*, Budapesti Könyvszemle, 10(1998)/2, 168–178. Emmanuel LE ROY LADURIE, *Le Siècle des Platter 1499–1628: Le mendiant et le professeur*, Paris, 1995. Az apa (1499–1582), a svájci pásztorfiúból lett nyomdász és iskolamester 73 éves korában írta le viszontagságos életét fiának, Félixnek (1536–1614), a bázeli egyetem orvosprofesszorának, az orvostudomány megújítójának. A fiú önéletrajza is fontos művelődéstörténeti szempontból.

mezései példázhatják ezt az irányzatot, közülük a leginkább a magyarul is megjelent *Génius a földi pályán* című könyve.¹² Német nyelvterületen a társadalomtörténeti–biográfiai szempontú irodalomtörténet-írást a pszichohistoria egészítette ki, amelynek példaértékű alapműve Erik Eriksonnak a fiatal Lutherről írott munkája.¹³

Ez a gondolatsor indította el bennem azt az értelmezést, amely elvezetett a kötet megírásához. Úgy látom, hogy épp Erdélyi János életműve teszi lehetővé, ugyanakkor meg is követeli a történelem és a társadalom összefonódásának vizsgálatát az egyén sorsán keresztül: az ő élete szinte példázza közössége, népe sorsát. Az évszámok maguktól beszélnek: 1814-ben, az új európai rendet meghatározó bécsi kongresszus évében született, a reformkor demokratikus lendülete vitte előre, hogy 1849 tragédiája sokakkal együtt őt is a mélybe taszítsa, ahonnan kikapaszkodva számos írotársával együtt új életet kezdett. Amikor pedig az 1867-es kiegyezéssel újabb lehetőséget kapott volna, halála megakadályozta, hogy harmadszorra is új utakra lépjen. A múlt immár a későbbi nemzedékeket tanítja: az 1830–1840-es években fellépő kivételesen nagy generációnak a pályafutása segíti őket, hogy megtalálják helyüket saját korukban, s talán abban is, hogy elődeiknél jobban szervezzék életüket.

Erdélyiről eddig nem jelent meg részletes életrajz, pályakép, noha jelentősége, az irodalmi életben elfoglalt helye már életében sem volt vitatott. Úgy nőtt szerepének súlya, ahogy az évek során bővítettük és kiadtuk ismeretlen, addig nem azonosított álnevekkel, jeggyel megjelent műveit. Közismert lett, hogy Erdélyi János, a költő, a kritikus, az irodalomszervező, a néprajztudós, a műbölcsész, a filozófus művelődésünk meghatározó alakja, aki az önkényuralom éveiben világiként is jelentős szerepet játszott a református oktatás történetében. A körülmények szerencsétlen közjátéka miatt legutoljára születésének 100. évfordulójára jelent meg rövid életrajz róla Minay Lajostól.¹⁴

A mostanság elkészült kötet nem hagyományos monográfia, amely fő céljaul tűzi ki az életút, a pálya bemutatása mellett az író alkotói elveinek, filozófiai tájékozódásának, műveinek elemzését. Ezért legfeljebb egy-egy alkalommal hivatkozom azokra az irodalomtörténészekre, akik újabban mindezt kiválóan, széles körű ismeretek birtokában megtették. Három kolléga, Dávidházi Péter, Korompay H. János és S. Varga Pál nevét emelem ki, rájuk hivatkozom.

Amikor hozzákezdtem ehhez a nagy munkához, az egyetlen bizonyosság az volt, hogy a kötet két részre tagolódik: az 1849 előtti és a szabadságharc bukása utáni évekre. Ezzel együtt járt az időrend megtartásának szükségessége, legfeljebb azok az egyes életszakaszokat lezáró, reprezentáló műveket bemutató fejezetek képeznek kivételt, amelyekben kényszerűen megbomlik a szigorú kronológia, és megtörténik határainak átlépése. A két részre bontáson belül felmerült a két nagyobb rész belső szerkezetének, a szerkesztés mikéntjének meghatározása. A jobb tájékozódást szolgálják a fejezete-

12 Stephen GREENBLATT, *Génius a földi pályán*, ford. G[ÉHER]. István László, Bp., HVG Kiadói Rt, 2005.

13 Erik H. ERIKSSON, *A fiatal Luther és más írások*, ford. ERŐS Ferenc, PETŐ Katalin, Bp., Gondolat, 1991. Először 1958-ban jelent meg *Young Man Luther: A Study in Psychoanalysis and History* címmel. A módszer hazai változata: LACKÓ Mihály, *Széchenyi elájul: Pszichotörténeti tanulmányok*, Bp., L'Harmattan, 2001.

14 MINAY Lajos, *Erdélyi János (1814–1868)*, Bp., Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai), 1914.

ken belüli alcímek, amelyek kisebb egységekre bontják az egyes témaköröket. Az első részben, az 1840-es évek tárgyalásánál jobban érvényesült a linearitás, az egyik fejezet következett a másikból. Később már nem különíthetők el az egymásba fonódó egyes funkciók. Az 1851. novemberi sárospataki meghívás – amely a tanári pálya mellett túl sok egyéb elfoglaltsággal járt – gyakran hiúsította meg az író kritikusi, bölcsészeti munkáját. A főiskola életével, működésével összefüggő iskolapolitikai és adminisztratív kötelességek mellett sok idejét vették el a hivatallal járó utak, s a vidékre költözött író számára nehéz volt a kapcsolattartás pesti barátaival, az irodalmi élet képviselőivel. Az 1850-es évek végétől nagyon érezhető volt Erdélyinek a főiskola belső hadakozásából következő elkedvetlenedése, belefáradása. Két súlyos betegsége (1862, 1863) után már nem tért vissza egykori ereje, korábbi hihetetlen munkabírása.

A pataki főiskolán belüli konfliktusok az 1850-es évek végén a politikai helyzet javulásával, az egyházra nehezedő politikai nyomás csökkenésével egyre hangosabbá váltak. A kicsinyes, gyakran személyeskedésbe forduló egyházi viták és harcok mögött valójában ott lappangott a „maradók” és a „haladók” közötti különbség, amit az életmód, az irigység és a személyiségek közötti ellentétek színezték. A belviszályok egyik oka lehetett az is, hogy Erdélyi nem mindig tartotta be a nehézkes, az érdemi munkát akadályozó hivatali eljárásokat. Brassai Sámuel, „a nagy szakálu bölcs”, aki „igen sokat tud” (mint írta róla Erdélyi), így emlékezett rá: „A (magyarázók) kisérményeinek elősorolása helyett »üljünk be« néhai Erdélyi Jánosként »mindjárt a dolog közepébe.«, azaz térjünk a lényegre.”¹⁵

Az ellentétek az európai távlatokhoz szokott, tettekre, mélyen protestáns, ám gyermekkorától toleráns népi vallásosságban nevelkedett alkotó ember és a maguk világába belenyugvó, szűkebb látókörű, az iskola fennmaradása érdekében hozott intézkedéseket személyes támadásnak vélő tanárok között feszültek. Ezek a veszekedések – nem csupán viták – lohasztották Erdélyi élet- és munkakedvét, legfőképpen pedig rongálták egészségét. Idejét a tanárság mellett elsősorban az azzal járó közígazgatói hivatal (ezt az egész évre szóló tisztséget három ízben töltötte be), továbbá a nagy nyilvánosság előtt, ünnepi külsőségek között zajló „aratási vizsgák” rabolták el. A megterhelő hivatalból következő elfoglaltság, a velük járó fáradalmak kimerítették, miként a többnyire nevetséges, felesleges konfliktusok irodalmi munkásságának időnkénti apályához vezettek. Többször panaszolja a keserves pataki állapotokat pesti íróbarátainak, például Arany Jánosnak, Csengery Antalnak, Gyulai Pálnak, Greguss Ágostnak, amikor sürgették a lapjaiknak ígért kéziratokat. Úgy vélem, hogy a sárospataki konfliktusok tárgyalása nem elhanyagolható, mert szervesen hozzátartoznak az akkori évek társadalmának ellenmondásaihoz, amelyek kiváltották ezeket az összeütközéseket.

15 Brassai gyakori vitapartnerének, Erdélyi Jánosnak munkamódszerét egy találó szóhasználatával jellemezte egyik 1873-as akadémiai előadásában, amelyre Borzsák István hívta fel figyelmemet. BRASSAI Sámuel, *Paraleipomena kai diorthoumeru: Amit nem mondtak s amit rosszul mondtak a commentatorok Virg. Aeneise II. könyvére*, Olvastatott a MTA 1873. február 3-án tartott ülésén, Bp. 1873, 143. Vö. VERGILIUS, *Aeneis*, II, 724: „non passibus aequis...” (ahogyan Ascanius az apja mellett *aprózta* lépteit).

Az egyén és a közösség története mellett figyelmet fordítottam a kor mindennapjainak, az „Alltagsgeschichte”, a mikrotörténelem világára is, amely hozzátartozik „az élet teljességéhez”. Azért tehettem ezt, azért foglalkozhattam részletesebben az író anyagi helyzetével, életmódjával, mert a hagyatékban fennmaradtak az író háztartási, gazdasági könyvei, amelyek megőrizték a korábban feleslegesnek tűnő, a család életvitelét őrző és jellemző adatokat. Erdélyi, kortársai jó részéhez hasonlóan rendszeresen feljegyezte kiadásait és jövedelmeit. Ha csak tehetett, jótékonykodott, erre mindig szívesen áldozott. Pontosságát mutatja, hogy a volt honvédeknek, a szegényeknek, az „égetteknek”, azaz a tűzkárt szenvedetteknek, kéregetőknek adott krajcárokat is felírta. Akkor még értéke volt a pénznek, a krajcár is számított. A vásárolt ruhák, cipők, kalapok mellett a könyvek ára, megjelent műveinek nyomdai kalkulációi, a gyakori utazások, sőt még az útjairól hozott „vásárfiák”, az ajándékok költségei is jelen vannak a mindennapi háztartási kiadásokban, a szükséges házi személyzet, a mesteremberek bére mellett a borjak, marhák, sertések eladási-vételi ára, egy hold föld ára, egy-egy építkezés költségei. Ezek az adatok a család életmódjának megismerése mellett szinte kézzel fogható közelségbe hozzák a kort, és megmutatják, hogy milyen kis idő az a kétszáz év, amely minket felmenőinktől elválaszt, és akik számára az élet alapvető értékei azonosak voltak a mieinkkel. Az is megmutatkozik, hogy milyen hihetetlenül olcsó volt az emberi munka, milyen kevés volt a pénz, milyen kicsiny a tanárok javadalmazása, és mekkora volt az anyagi kiszolgáltatottság, amelyben a társadalom nagy része élt. A pataki tanárnak az 1850–60-as években – akárcsak Kazinczy Ferenc idején –, hogy családjával megéljen, minden munkalehetőséget meg kellett ragadnia, a kosztos diákok vállalatától kezdve az állattartásig. Erdélyi pataki életének egyik szomorú jellemzője volt, hogy például *A hazai bölcsészet jelenének* írásával párhuzamosan folytatta a nyilvántartást a borjak, marhák és sertések „életének” eseményeiről, mint azt egy fennmaradt kis kéziratos füzet feljegyzései őrzik. Az 1850–1860-as évek gazdasági számai arra utalnak, hogy több volt a szegény, az elesett, a rászoruló, nagyobb volt a nyomor, mint 1849 előtt.

A szerkesztéshez tartozott annak eldöntése, hogy mi legyen a határa a páratlan bőségű, az író személyéhez kötött, ugyanakkor a kort és a mentalitást jelző kéziratos anyag közlésének. Mi az, ami szükséges a feljegyzések közül, és mi az, ami feleslegesnek tűnhet. A fentebb kifejtett szemléletmódnak, „a teljes élet bemutatásának” megfelelően az átlagosnál többet idéztem a szerencsésen fennmaradt kéziratokból. Gondot okozott ezen részletek terjedelme, mert vajon hitelesebb-e, ha az író idézem, vagy elég-e a lényeg rövid kiemelése? Szem előtt tartottam azt, hogy a korabeli vagy egyéni helyesírás, a szóhasználat is nehézséggel járhat. Ez utóbbin úgy igyekeztem segíteni, hogy a hosszabb idézeteket egyszer-másszor több részletre osztottam, magyarázattal segítve a jobb megértést. Végül ebben a kérdésben sem foglaltam általános érvényű állást, mindig maga az idézet döntötte el sorsát.

Befejezésképp, hogy személyes közelségbe hozzam Erdélyi Jánost, az író és az embert, egy hiteles kortársi jellemzést idézek, amely szinte azonos időben jelent meg Barabás Miklósnak az íróról készült arcképével, litográfiájával. A beszámolót Vahot Imre írta, a jó megfigyelő és az ügyes tollú zszurnaliszta. Fiatal éveiktől fogva ismerték

egymást, később sógorságba kerültek. Vahottal utazott 1842 tavaszán Erdélybe, amikor az író egy hónappal felesége, Vachott Kornélia halála után elhagyta Pestet. (Vahot Imre volt az, akinek Erdélyi *ideiglenesen* átadta 1844–45-ös nyugat-európai utazása idejére a Pesti Divatlap szerkesztését, amit azután Vahot, az ellene indult és megnyert per ellenére sem adott vissza.)

Vahot beszámolója hosszú, ám találó, ilyen részletességgel később sem szóltak az íróról. A majd két hónapos utazás után Vahot, a kor ízlésének megfelelően így jellemezte sógorát:

Erdélyi lelkületén, magányéletében is majdnem ugyanazon tulajdonok összhangzata tükröződik, melyek költeményeit oly tetszetőssé tevők; őt minden szép, jó, nagy és nemes iránti magas, tiszta lelkesedés, okos és jó életphilosophia, valódi műveltséggel párosított népies egyszerűség, általánosan derült nyugalom, s csak pillanatokra kitoró szenvedélyesség bélyegzi. Őszintesége sokszor nem ismer határt, s nem ritkán keresztül ront a közönséges szokások feszes, s főleg átirányú szabályain, aki arra nézve, ki őt közelebről nem ismeri, egyelőre különösnek tetszhetik, a mivel ő ismét nem sokat gondol. Az én barátom nagyon közlékeny ember, s beszédén eleven találékony eszűség bőven ömlik el, s legtöbb dolog megítélésében sajátos önállású nézettel, s felette jó tapintattal bír, kiváló kedélyessége mellett is hajlandó az éles satyrára, vitatkozásaiban sokszor igen heves és makacs, de majd mindig tanúságos. Mint minden magyar költő... szeret politizálni, de azért sokkal szívesebben s melegebben beszél a körébe szorosan tartozó szépművészeti s irodalmi ügyekről [...]. Irodalmunkban legkevésbé lehet őt párt emberének nevezni [...]. A magyar köznép sorsa és állapota iránt mondhatlan részvéttel viseltetik, a mi költeményeiből s népies elemű írásmódjából is eléggé kitűnik. Ha majd mindig eleven, derült arczára tekintesz, azt hinnéd, hogy buslakodni sem tud, pedig mosolygása alatt sokszor a legmélyebb fájdalom tisztos borúja rejtezik. Ha szívét a balsors csapása megsebzé, mélyebben s inkább magában érzi, semhogy színlelő búsakként másokkal éreztetné azt, ő nem gyáva panaszló. Nem gyáva kétségbeeső, de enyhületet, vigaszt keresve használja a jelent [...].¹⁶

Vahot Imre jellemrajzának valóságúnak kellett lennie, mert a Pesti Divatlap olvasóin kívül az egész pesti írotársadalom személyesen ismerte az író.

Remélem, hogy a mikrotörténelem eszközeit használva, a kor teljességére figyelve sikerült jobban megvilágítanom az életutat és a pályaképet, megrajzolva Erdélyi János személyiségét és munkásságát.

*

A fentiekkel ízelítőt szerettem volna adni Erdélyi János írói hagyatékának sorsáról, a könyv megírásának módszeréről, valamint az író bujdosás utáni Pesten töltött évének nehézségeiről, amelyek miatt a sárospataki tanári meghívás elfogadása

16 Regélő Pesti Divatlap, 1842. okt. 27.

kedvező megoldásnak tűnt. Az évek múlásával azonban egyre jobban rá kellett ébrednie, hogy választása sokkal több nehézséggel járt számára, mint azt valaha is gondolhatta volna. Végezetül az író külső és belső személyiségét szerettem volna közelebb hozni a majdani olvasóhoz. A könyvben korabeli képek közlésével, így a családtagok fennmaradt arcképein keresztül igyekszem érzékeltetni a kort, az író szűkebb környezetét. Ennél többre az adott keretek között nem vállalkozhattam. Tudatában voltam annak, hogy az utánam következők, jórészt egykori kitűnő kedves kollégáim, Erdélyi János tevékenységének különböző területeit – filozófia, néprajz, népzene – feldolgozó kiváló kutatásaikkal és előadásaikkal nagy mértékben hozzá fognak járulni az író munkássága bemutatásához egyes, az életműben meghatározó kérdések elemzésén keresztül. Nagy öröm volt látni, hogy a tanácskozás ennyi szakembert vonzott az előadók és a hallgatóság soraiba.

Dienes Dénes a sárospataki évekről, a politikai és a főiskolát védő harcokról szólott, Paládi-Kovács Attila az író és az Akadémia kapcsolatáról adott képet. Küllös Imola Erdélyi néphagyomány-felfogásáról, Csörsz Rumen István a *Népdalok és mondák* költészeti forrásairól, Gulyás Judit Erdélyi és a korai magyar népmesekiadásokról értekezett, míg Almási István a korabeli dalgyűjteményekkel vetette össze az író népköltészeti forrásait. Érdekes filozófiai kérdést vitatott Mester Béla, aki Erdélyi és a magyar filozófiai nyelv kapcsolatáról tartotta előadását. A következő diszciplína képviselői az irodalomtörténészek voltak: S. Varga Pál Erdélyi romantika-fogalmának tisztázásával foglalkozott, Korompay H. János a két „János”: Arany és Erdélyi életművének találkozását elemezte. Főrész Gergely az írónak az 1840-es években vallott esztétikai kánonját vizsgálta, míg Tarjányi Eszter azt fejtegette: vajon Erdélyi kritikát író költő vagy verset író kritikus volt-e? Szilágyi Márton zárta a kört, aki egy mindig újra és újra körüljárt témát boncolgatott újszerűen: Erdélyi és az irodalmi népiesség.

Az emlékülést Paládi-Kovács Attila vezette be, míg S. Varga Pál zárta. Mindketten rendkívül tanulságos, megfontolásra ajánlott kérdéseket vetettek fel mind a tanácskozás elején, mind pedig annak zárásakor. Az Akadémia az emléküléssel, az Irodalomtörténeti Közlemények pedig az előadások megjelentetésével az első, de bizonyosan nem az utolsó lépést tették meg Erdélyi János életművének mai újraértelmezése felé.